

ces udoskonalający coraz to nowe wynalazki i odkrycia dla tamtejszych ludów. Proces ten nie jest skończony, trwa do dziś.

Przemiany zachodzące powodują rozkwit wielu cywilizacji. Coraz doskonalsze narzędzia (od kamienia, przez kości zwierząt po metale), sztuka użytkowa i ozdobna (garncarstwo), budownictwo (od jaskiń do domów z mułu, roślin, gliny), miejsca pochówku zmarłych (swoisty obrządek – dary w grobach). Praca tamtych ludów od myślistwa i zbieractwa do rolnictwa i urbanizacji, wszystko wymagało nowych odkryć i wynalazków. Książka ukazuje z archeologicznego punktu widzenia, czym zajmowali się osadnicy starożytnego Bliskiego Wschodu. Opis nazw starożytnych kultur w książce jest ujęty bardzo czytelnie. Systematyka i próba uporządkowania przez autora dawniejszych kultur jest rzetelnym opracowaniem tematu. W książce omówiono poszczególne kultury, charakteryzując je od początków, przez stopniowy rozwój, aż do osiągnięcia dojrzałości danej kultury. Taki zarys, pozwala uchwycić proces tworzenia się danej kultury i dalsze jej dojrzewanie. Punktem wyjścia takiego spojrzenia na początki jest ukształtowanie i bogactwo terenu Bliskiego Wschodu.

W książce harmonijnie ujęto temat Wychodząc od geografii, planowo przedstawiono kultury opisanego geograficznie terenu. Takie rozplanowanie tematu pozwoliło autorowi na osiągnięcie celu, jakim jest wykazanie tego, co ludzkość w pocie czoła wytworzyła. Niektóre współczesne rzeczy i prace wywodzą się z zamierzonych czasów. Można więc stwierdzić, że prehistoria żyje i w naszej cywilizacji. Codziennie dotykamy przeszłości – takie właśnie jest przesłanie opracowania ks. Matysiaka. I z tego właśnie względu warto sięgnąć po to dziełko, świadczące o dorobku i jedności całej cywilizacji, której komplementarność niezaprzeczalnie wykazał autor.

Warszawa

WOJCIECH SŁOMSKI

ks. Jan MIAZEK, *Misterium Wielkiego Postu w modlitwach mszalnych dawnej i współczesnej liturgii rzymskiej*, Warszawa 1997

Recenzowana książka jest rozprawą habilitacyjną ks. Miazka, publikowaną za zgodą Kurii Metropolitalnej Warszawskiej, do której *Przedmowę* napisał Dziekan Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, ks. prof. dr hab. Ludwik Królik (na tymże Wydziale ks. Miazek nad swym dziełem pracował).

Sama praca składa się z czterech rozdziałów i kilkunastu stronnicowego *zakończenia*, poprzedzonych wspomnianą *przedmową*, *wykazem skrótów*, *bibliografią* i *wstępem* autora.

Umieszczenie *Bibliografii* na początku tomu jest zabiegiem nietypowym, ale zapoznając się z jej układem (podział na źródła, literaturę przedmiotu i pomocniczą), bogactwem prac związanych, w taki czy inny sposób, z tematem łatwo przekonać się można jak wnikliwej analizie, jak szerokiego wyboru dokonał autor dobierając tytuły dzieł.

Rozdział I – *Wielki Post w Modlitwach Sakramentarza Gelazjańskiego* – traktuje o najstarszych rzymskich modlitwach wielkopostnych. Rozpoczyna jednak autor od zarysu historii powstania tej księgi i jej znaczenia w kościołach Rzymu, a także zasięgu *Reginensis 316*. Dalej ks. Miazek prezentuje krótko treść Sakramentarza – części i formularze mszalne Wielkiego Postu. Opisuje też krótko genezę tego szczególnego okresu oraz różne jego aspekty, jak poznawanie tajemnicy Chrystusa, wspomnienie chrztu, powstanie z grzechu i odnowę życia poprzez praktyki pokutne i modlitwę. Omawia też ks. Miazek aspekty teologiczne modlitw wielkopostnych nad darami – ofiarę eucharystyczną oczyszczającą z grzechów, ofiary okresu przygotowania do Paschy itd. W podobny, wieloaspektowy, sposób przedstawia autor *Misterium Wielkiego Postu* teologiczne spojrzenie na modlitwy wielkopostne po Komunii (min. istota Komunii, jako źródła przemiany życia i pomoc w życiu doczesnym) oraz modlitwy nad ludem (pomoc w walce duchowej, co w okresie Wielkiego Postu nabiera znaczenia zupełnie wyjątkowego).

Cały ten rozdział jest bogato udokumentowany pracami poprzednich badaczy *Reginensis 316*, ale niektóre jego części wydają się nie korespondować ze sobą tak dobrze jak inne.

Rozdział II – *Wielki Post w Modlitwach Sakramentarza Gregoriańskiego i w Modlitwach Mszału Piusa V* – jest o tyle istotny, że traktuje o zbiorze sakramentarzy, które kształtowały liturgię przez czterysta lat. Jak i poprzednio, tak i tu ks. Jan Miazek przypomniał genezę i zasięg Sakramentarza Gregoriańskiego, analizował zmiany jakie w nim poczyniono w wyniku uzupełniania i porządkowania w VII w. i później, aż do ostatecznego ukształtowania się księgi w połowie VIII wieku i dalsze jej dzieje.

Następnie, w taki sam sposób jak w poprzednim rozdziale, autor analizuje formularze mszalne Wielkiego Postu w Sakramentarzu, omawia kolekty, badając podobne w zasadzie aspekty co w *Gelasianum* (tajemnica męki Chrystusa, przemiana życia poprzez zerwanie z grzechem, asceza itp.). Podobne, a więc nie te same. Kryteria analizy, jeśli myśli się o porównaniu, a to wydaje się tu podstawą metody badawczej, muszą być jednakowe, ponieważ tylko wówczas wyniki będą miarodajne. Pod tym względem *Wielkopostne modlitwy po Komunii* i *Wielkopostne modlitwy nad ludem* są dużo bardziej zbliżone do odpowiednich części rozdziału pierwszego. Ostatnia, siódma część to historia i charakterystyka Mszału Piusa V. Znajdujemy tu przede wszystkim opis procesu przemian sakramentarza w mszał i późniejszych poprawek i uzupełnień, niewiele natomiast informacji nt. modlitw i ich ewentualnych modyfikacji. W końcu rozdziału pomieszczono swego rodzaju podsumowanie porównawcze *Gregorianum* i *Galesianum*. Tezy w całym rozdziale poparte są mnóstwem tekstów źródłowych, ale łatwo zgubić w nich orientację.

Rozdział III – *Mszał Rzymski Pawła VI* – poświęcono w całości prezentacji przebiegu prac nad reformą Mszału Piusa V – od decyzji o konieczności przeprowadzenia zmian, poprzez określenie ich zakresu i kierunku, do ich wprowadzania w czyn.

Dalej mamy szczegółowy opis Wielkiego Postu w nowym Mszałe Rzymskim z naniesionymi zmianami (na każdy dzień) w stosunku do Sakramentarza Gelazjańskiego. Dopiero w trzeciej części rozdziału III omówiono modlitwy i kolekty na Wielki Post, a jeszcze dalej omówiono zmiany w liturgii Wielkiego Postu w stosunku do Mszału Piusa V, wg poprzednio przyjętego wzorca: kolekty, modlitwy nad darami, modlitwy po Komunii, błogosławieństwa, prefacje i odnowione formularze mszalne. Tu również zamieszczono, nie oznaczone odrębnie, podsumowanie.

W tym miejscu kończy się właściwie porównawcza część *Misterium Wielkiego Postu*, bowiem rozdział IV – *Wielki Post w modlitwach Mszału Pawła VI* – (najobszerniejszy bo ponad stu stronicowy) ma już zupełnie inny charakter. Generalnie rzecz biorąc omawia tu ks. Miazek znaczenie całego okresu Wielkiego Postu począwszy od przygotowań Kościoła jako społeczności do Święta Paschy. Dalej znaczenie Misterium Chrystusa (post i kuszenie przez Szatana, przemienienie jako uświadomienie, że droga do chwały wiedzie przez

krzyż i mękę, Chrystus istotą Wiary i Życiem prawdziwym, męka i śmierć oraz zmartwychwstanie Jezusa oraz Chrystus jako element włączający chrześcijan w misterium paschalne Zbawiciela). Przypomniano min. kilka epizodów z Nowego Testamentu.

Ks. Miazek omawia też kwestię oczekiwaną przez Kościół postawy wiernych w Wielkim Poście. Przedstawia np. słuchanie Słowa Bożego, które jest elementem przygotowania do Paschy i obok pokuty drogą do powstania z grzechu i nawrócenia. Bardzo szczegółowo autor zajął się szeroko pojętą pokutą, a dalej modlitwą. Na koniec szeroko zaprezentowano Eucharystię Kościoła w Wielkim Poście i osobno Eucharystię wielkopostną jako pokarm Kościoła – Komunię św. wezwanie do nawrócenia i źródłem jedności wiernych.

Rozdział IV jest napisany dużo lżejszym piórem niż poprzednie. W rozważaniach tu zaprezentowanych nie odczuwa się przymusu, a raczej swobodę myśli płynących od jednego aspektu Wielkiego Postu do drugiego, od pokuty do modlitwy, od Słowa Bożego do Komunii św.

Przedostatnim elementem książki jest *Zakończenie*, stanowiące podsumowanie całości – w trzech częściach – nawiązujące do rozdziałów Sakramentarz Gelazjański, Sakramentarz Gregoriański, Mszał Pawła VI. Zakończenie kładzie nacisk na uwypuklenie najważniejszych kwestii w poszczególnych sakramentarzach i mszałach, na końcu przypominając, że okres Wielkiego Postu i Zmartwychwstanie Chrystusa to istota wiary rzymskokatolickiej.

Podsumowanie w języku niemieckim (*Zusammenfassung*) napisane przez Ewę Czumakow jest ostatnią częścią książki.

Pod względem edytorskim Misterium Wielkiego Postu jest właściwie bez zarzutu. Drobiazgi typu „zkończenie” (str. 301-307) nie rzutują w istotny sposób na wysoką ocenę całości. Może organizacja poszczególnych rozdziałów mogłaby być inna, ale i za tą, jaką znajdujemy w książce, przemawia wiele argumentów (nie może tu być dowolności, ze względu na naukowy charakter pracy).

W sumie można więc stwierdzić, że napisana na wysokim poziomie książka, będąca dogłębnym studium porównawczym, wiele wnosi do powszechnej wiedzy o liturgii w ogóle, a o liturgii Wielkiego Postu w szczególności. Pozycja godna polecenia wszystkim

zainteresowanym problematyką modlitw mszalnych, ale też historią liturgii rzymskiej i dziejami sakramentarzy jako takich.

Warszawa

WOJCIECH SŁOMSKI

PRZEGLĄD BIBLIOGRAFICZNY

BOBOLANUM

1995, z. 6

Sieg Fr., SJ, *Jezus Chrystus – Syn Boży – Syn Maryi Dziewicy Łk 1, 26-38, 56-67*; tenże, *Syn Człowieczy – Mesjasz – Syn Boży – Szymon Piotr Mt 16, 13-20, 27-48*

1996, z. 7

Sieg Fr., SJ., *Ewangelia o powołaniu pierwszych uczniów J 1, 35-51, 126-152*

1997, z. 8

Kasiłowski P., SJ, *Zapowiedź śmierci Jezusa a postawy uczniów w Mk 8, 27-10, 52; 111-125*; Łach J. ks., *Problem odchodzenia od Chrystusa Hbr 10, 26-31, 101-109*

1998, z. 9, cz. 1

Bieńkowska D., *Jak Jakub Wujek Pismo Święte na język polski przekładał. O warsztacie tłumacza i technice przez niego stosowanej, 27-52*; Kasiłowski P., SJ, *Człowiek według błogosławieństw Mt 5, 3-10, 83-94*; Langkammer H., OFM, *Polski przekład Biblii Wujka na tle zmagania i potrzeb religijno-teologicznych ówczesnego Kościoła w Polsce, 53-63*; Starnawski J., *Czterechsetlecie Biblii Jakuba Wujka. Refleksje rocznicowe, 65-82*